

- Warszawa, 1994.
11. Манусевич О. Я. *Нариси з історії Польщі*. – К., 1954.
  12. Черкаська Н. *Польська шляхта на Правобережній Україні початку XX ст.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal>.
  13. *Dziennik Kijowski*. – 1907. – № 52.
  14. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України)*. – Ф. 442. – Оп. 636. – Спр. 647. – Ч. II.
  15. *ЦДАК України*. – Ф. 442. – Оп. 637. – Спр. 545.
  16. *ЦДАК України*. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 304.

М. Ю. Гладун

ФІЛЬВАРКИ ГРАФІВ ПОТОЦЬКИХ В ЛАНЦУТСЬКОМУ ПОВІТІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після Першої світової війни Галичина опинилась на новому етапі економічних змін. У відновленій Польській державі питання аграрних перетворень набуло національного і політичного значення. У промові міністра В. Вітоса до урядовців наголошувалось на поступі та зміні державного устрою: «Зміни мають бути обов'язкові. Панство мусить зрозуміти що старі порядки не йдуть на благо нашої держави...» [1, 10]. 10 липня 1919 р. сейм ухвалив проект «Основ земельної реформи». Цей правовий акт сейму передбачав зміцнення багатого селянства. Водночас сеймова ухвала оберігала інтереси великих землевласників. Питаннями аграрних відносин у міжвоєнній Польщі займалися такі дослідники, як І. Васюта, С. Макарчук, В. Смолей, С. Лилик, Г. Панишко, В. Галуха та ін. Метою статті є аналіз господарської діяльності такої аграрної структурної одиниці, як фільварок (на прикладі фільварків графів Потоцьких у Ланцутському повіті).

Однією з найвпливовіших і найбагатших родин в Галичині були Потоцькі. Зокрема посол Чотирирічного сейму Ян Непомуцен Потоцький (1761–1815) оселився у м. Ланцут (Галичина), яке розташовується на відстані 174 км від Кракова і 168 – від Львова. Спадкова ординація була створена на засаді неподільності маєтку, успадковувати маєтки в Ланцуті міг лише старший син, а молодший мав право на маєтки в Кжешовіцах. Його старший син Альфред Войцех (1786 – 1862), маршалок Галицького станового сейму став засновником ланцутської лінії Потоцьких та першим ординатором маєтків у Ланцуті [2, 113]. У 1890 р. єдиним спадкоємцем усіх маєтків, в тому числі і фільварків у Ланцуті став його онук Анжея [2, 120].

А. Потоцький присвятив багато років свого життя дипломатичній службі. У 1901 р., у зв'язку з призначенням його маршалком Галицького сейму, Потоцькі переїхали з Кракова до Львова. 12 квітня 1908 р. Анжея було вбито українським студентом М. Січинським, на знак протесту проти політики, яку проводили поляки в Галичині щодо українців. Найстаршому сину Адаму, на момент убивства А. Потоцького, було лише 12 років. Тому справи управління маєтками взяла на себе його дружина Крістіна. Загалом, у їхньому шлюбі було 9 дітей – Катажина-Ізабелла, Марія-Тереза, Ізабелла-Марія, Крістіна, Адам-Владислав, Артур-Антоній, Анжея-Марія, Зофія, Іоанна [2, 122].

Потоцькі були одними з найбільших у Галичині власників сільськогосподарських, видобувних і промислових підприємств: їм належали Ланцут, Кжешовіце, Кам'янка Струмилова та інші маєтки загальною площею 19 тис. га, у Королівстві Польському – маєтки площею 27 тис. га і дві цукроварні в Київській губернії, а також земельна власність в Угорщині й Моравії [2, 127].

Маєток Потоцьких у повіті Ланцут представляв такі фільварки: «Ланцут Горний», «Ланцут Дольний», «Яніна», «Воля», «Кжешовіце», «Глухів», «Альбігова», «Висока» [3, 26/1]. В місті Ланцут знаходилась повітова рада, староство, пошта та телеграф, чотирикласна школа, дві лікарні, аптека, кілька магазинів та залізнична станція [4, 280].

Фільварок «Ланцут Горний» займав площу 427 га. Він розташовувався в гірському районі, з яких лісовий масив мав 249 га, польовий – 177 га. Головною спорудою фільварку був палац, збудований 1641 р. за воєводи руського С. Любомирського. Поблизу палацу розташовувалося 17 господарських будинків: житло для прислуги, стайні, споруди для утримання карет. Також до фільварку належали: млин, пилорама та медові пасіки, лікєро-горілчана фабрика та броварня. На службі у маєтку перебували 766 родин (3 638 осіб) [3, 26/1].

Загальна площа фільварку «Воля» становила 396 га, адміністрація знаходилась в маєтку, що займав 60 га землі [3, 26/2]. Основним його призначенням було постачання ячмінного збіжжя для броварні в Ланцуті. В наявності був паровий плуг. Тваринницьке господарство складалось з 45 робочих коней, 14 жеребців, 4 волів, 51 корови, 1 бугая, 26 тонкорунних овець. Фільварок обслуговувало 36 чоловік прислуги і 20 робітників.

Фільварок «Кжешовіце» розташовувався на площі 251 га. В маєтку, крім палацу, знаходились 7 будівель для проживання прислуги та 9 великих господарських будівель. Цей фільварок мав власний водогін, парові плуги та машини з моторами, які були добре пристосовані до оброблення землі [3, 26/3]. Загальна площа складала 332 га, з яких 92 були оброблені, 62 – промеліоровані. У 1921 – 1922 рр. тут вирощували на 13 га цукрові буряки, на 12 – картоплю на насіння. Врожай становив 22 пуди жита, 21 – ячменю, 3 – вівса та 7 – гороху. Фільварок також постачав продукти для госпіталю убогих в Кжешовіцах та сировину на лікєро-горілчаний завод у Ланцуті. Тваринницьке господарство становило 39 робочих коней, 12 коней англійської породи, 18 жеребців, 40 корів, 24 телички, 18 свиней [11, 26/4].

Робота фільварку «Альбігова» була добре організована адміністративно і господарчо, завдяки фаховому управителю. Маєток мав 3 будинки для прислуги та 7 господарчих будівель. Основним завданням фільварку було розведення коней польської, голландської, американської й англійської рас. Крім того, тут було 60 корів червонопольської породи, 30 теличок, 26 бугаїв, 11 овець, 26 робочих коней та 10 коней для упряжі у брички. Обслуговували цей маєток 35 осіб. У маєтку був повний комплекс земельного інвентарю для обробки землі, плуг та трактор. Засівали 6 га цукровими буряками, 6 га – ячменем для потреб броварні, 100 га – зернових та 10 га картоплі [3, 26/5].

Фільварок «Яніна» знаходився поруч «Альбігової», в 3 км від Ланцута. На території фільварку знаходилося 7 будинків для прислуги, з них 2 мурованих та 5 дерев'яних. 10 господарчих масивних будинків було покрито бляхою та дахівкою [3, 26/6]. Фільварок був адміністративно споріднений з усіма іншими фільварками Ланцутського повіту, оскільки його основним завданням була доставка продуктів між фільварками. Крім того, тут розводили велику рогату худобу голландської (20 корів) та німецької порід (96 голів) (32 корови, 2 бугая, 32 телички). Було також 9 породистих свиноматок, 1 кнур та 40 поросят. Також на фільварку розводили худобу місцевої породи (30 корів, 30 коней, 15 овець, 10 свиней). Фільварок мав 144 га удобреної, завапнованої, обробленої землі. На 250 га вирощували збіжжя, на 10 – картоплю, 12,5 – цукрові буряки, 12,5 – ячмінь [3, 26/7].

Згідно з умовами польської аграрної реформи, почалась часткова парцеляція цих маєтків. Так, у 1918–1919 рр. 3155 га землі ланцутських маєтків були розпарцельовані за заниженими цінами між військовими осадниками [3, 26/9].

Отже, після Першої світової війни фільварки графів Потоцьких були господарською організацією з високою культурою земельного та тваринницького господарства. Вони продовжували функціонувати і залишалися ефективно діючою економічною структурою. Кожен фільварок виконував свою господарську роль та в цілому, доповнюючи один одного, вони утворювали основу економічного функціонування великого маєтку в Ланцутському повіті.

1. Центральний державний історичний архів у м. Львові (Далі – ЦДАУЛ). – Ф. 171. – Оп. 1. – Спр. 17.
2. Аркуша О. Анжей Потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2009. – Вип. 44.
3. ЦДАУЛ. – Ф. 171. – Оп. 2. – Спр. 838.
4. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów słowiańskich. – T. V. – Warszawa, 1884.

Б. К. Куровський

ТИЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬК У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ: СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ТА ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

Тил збройних сил у сучасному розумінні – це складова частина Збройних сил, що є тією поєднуючою ланкою між економікою держави та військами (силами). За складом він є сукупністю тилу центру, тилу видів збройних сил і тилу інших ланок.

Стан тилу та рівень його розвитку створюють необхідні умови і безпосередньо впливають на ступінь реалізації бойових можливостей військ (сил) в операціях (бойових діях) та у війні в цілому. В міру розвитку військової справи ця залежність зростає і посилюється, що, в свою чергу, вимагає відповідності стану і можливостей тилу Збройних сил. Оскільки в умовах прискорення науково-технічного прогресу процес вдосконалення Збройних сил набуває революційної форми, виникає необхідність у розробці обґрунтованих шляхів подальшого розвитку і їх тилового забезпечення. Для цього необхідно визначити оптимальні засоби вдосконалення тилового забезпечення, за рахунок ефективного управління цим процесом та обґрунтованих науково-методологічних підходів.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі всебічного аналізу економічних, соціальних, військових та інших факторів (чинників), досвіду дій тилу в початковий період Великої Вітчизняної Війни з'ясувати закономірності розвитку всіх його ланок для обґрунтування принципів положень та вдосконалення сучасного стану тилового забезпечення військ (сил).

Аналіз літератури, в якій описується стан розвитку Збройних сил у початковий період Великої Вітчизняної Війни [1 – 6] показав, що процес становлення і розвитку тилу, як і діючої армії, відбувся в умовах воєнного часу, що ставило керівництво держави перед необхідністю вирішувати завдання забезпечення військ (сил), спираючись на внутрішні можливості. Визначальними факторами, що впливали на створення і розвиток тилу в цей період, були принципово нова соціально-економічна ситуація, пов'язана з втратою значної частини

території країни, промислової сільськогосподарської, транспортної інфраструктури, різке обмеження фінансово-економічних ресурсів, евакуація технологічних ліній та індустріальних об'єктів військово-промислового комплексу (ВПК). Це, з урахуванням постійної ротації керівного складу Червоної Армії, у тому числі і органів тилу, внаслідок репресій передвоєнних років, призвело до суттєвого занепаду, існуючої на той час, системи тилового забезпечення. Так, під безпосереднім керівництвом К. Ворошилова, розроблено принципи організації тилового забезпечення військ, якими стали: жорстка централізація розподілу матеріальних ресурсів, всебічна економія матеріальних засобів у всіх сферах виробництва, розподілу і споживання, суворая централізація управління всіма видами транспорту. Був також схвалений та успішно реалізований принцип спеціалізації окремих видів забезпечення по службах. Внаслідок цього, оформилися відповідні служби у всіх ланках тилу: у центрі, фронті (окрузі), армії і дивізії.

У публікаціях сучасних авторів встановлено, що важливу роль в цьому процесі відіграла центральна ланка тилу з його запасами матеріальних засобів. Дослідники приділили основну увагу формуванню і розвитку рухомих сил та засобів тилу, пошуку нових способів їх використання, особливо у військовій ланці. Заходи, спрямовані на створення і зміцнення тилу Червоної Армії та Військово-Морського Флоту сприяли успішному виконанню завдань щодо їх забезпечення в складних умовах Великої Вітчизняної війни.

Переведення промисловості на воєнні рейки та передислокація воєнно-промислового комплексу за Урал дозволили оснастити Червону Армію, ВМФ та ВПС новими для того часу зразками озброєння і військової техніки. Щоправда сталося це не відразу, а лише на початку 1942 р. Від початку агресії Німеччини Збройні сили відчували потребу у нових видах зброї та спорядженні. Були переглянуті мобілізаційні плани, переорієнтовані фінансові і матеріальні потоки, налагоджене капітальне будівництво у східних районах СРСР.

Все це сприяло подальшому розвитку та організації удосконаленню Військово-повітряних сил, Військ ППО, бронетанкових військ, підводного флоту, інших видів збройних сил і родів військ, спеціальних військ. Це вимагало створення нових структур тилового забезпечення і подальшого вдосконалення його елементів, якими були органи управління, служби. У всіх ланках Збройних сил була створена служба постачання паливом. У зв'язку з формуванням автомобільних військ як спеціального роду військ, розроблялися теорія і практика автотехнічного забезпечення, основи технічного забезпечення і принципи спеціалізації підприємств і ремонтних органів по видах, родах військ і службах. Оснащення Червоної Армії, ВМФ і ВПС новими засобами збройної боротьби призвело до значного підвищення можливостей, маневреності і мобільності всіх ланок тилу. Цю необхідність підтвердив досвід військових дій на Далекому Сході в 1938 – 1939 рр., у війні з Фінляндією 1939 – 1940 рр. [6].

Удосконалювалася система управління тилом, що було зумовлено технічним переозброєнням Збройних сил, застосуванням нових способів ведення бою і операцій, а отже, і новими вимогами до забезпечення військ. Це виявило особливість, суть якої полягала в тому, що в початковий період війни проблема управління остаточно вирішена не була, внаслідок чого на початок війни тил не був чітким та єдиним узгодженим механізмом і не мав єдиного, централізованого органу управління.

Характер бойових дій вимагав від усіх органів тилу надзвичайно напруженої, багатопланової роботи зі своєчасного і повного матеріального, транспортного,